

Анатолій Крижановський,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права
і процесу
Навчально-науковий інститут права, психології
та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 000-0002-2432-5285

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-47-6>

УДК 343.2

Міжнародне кримінальне законодавство, яке регулює обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

Постановка проблеми. Наукове дослідження не можливе без застосування позитивного права одного якого-небудь народу (правом вітчизняним). Як необхідний матеріал мають бути залучені визначення права інших держав. Все завдання при користуванні чужоземним матеріалом полягає в тому, щоб не дати йому того значення, якого він не має, – він повинен бути засобом для ознайомлення з досвідом інших народів та запасом готових знань, але не предметом сліпого наслідування. На превеликий жаль, дане зауваження часто-густо ігнорується.

Мета статті. Для кращого з'ясування сенсу норм обставин, які виключають злочинність (суспільну небезпеку і протиправність) дії та його подальшого вдосконалення, корисно ознайомитися зі світовим досвідом регламентації зазначеної сфери суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. «Світ став єдиним. Ми не можемо відгородитися від людей, які мешкають

в інших державах, інших частинах земної кулі. Необхідна міжнародна взаємодія або, принаймні, просте співіснування вимагає, щоб ми відкрили наші вікна і подивилися на закордонне право» – писав Рене Давид [1].

Слід також враховувати, що при з'ясуванні змісту кримінального законодавства зарубіжних країн «на основі та в контексті мови» постійно «присутня проблематика неточності перекладу», що робить будь-який висновок відносним.

Доктрина і законодавство розвинених країн по-різному регламентує обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Вони відносять до таких обставин насамперед: необхідну оборону та крайню необхідність (є практично у всіх КК).

Можна зауважити, що законодавство абсолютної більшості розвинених країн взагалі використовують термін «обставини, що виключають злочинність діяння». Зарубіжні КК оперують «підставами ненастання кримінальної

відповідальності чи її пом'якшення», «підставами звільнення від кримінальної відповідальності» [3].

На жаль, більшість відомих нам кримінальних кодексів країн далекого зарубіжжя не містить такої кількості спеціальних норм, що регламентують обставини правомірного заподіяння шкоди, як це притаманне вітчизняному законодавству. Це кримінальні кодекси (кримінальне законодавство) Австралії, Австрії, Алжиру, Аргентини, Бельгії, Болгарії, Німеччини, Голландії, Данії, Ізраїлю, Китаю, Кореї, Куби, Сербії, Сінгапуру, Таїланду, Тунісу, Туреччини, Франції, Швейцарії та Японії. Звернемося тому, передусім до винятків із цього правила.

Кримінальне законодавство Норвегії, прийняте ще 22 травня 1902 р., у двох параграфах (§§ 47, 48) говорить про крайню необхідність, необхідну оборону і затримання злочинця, самооборону. Як самооборона розглядається акт, що формально підпадає під кримінальне діяння, вчинене для запобігання або захисту від незаконного нападу, якщо діяння не перевищує межі необхідного для цієї мети, при цьому не повинно вважатися абсолютно недоречним завдавати такого великого зла, яке мало на меті діяння, виходячи з небезпеки нападу, вини нападника чи легального права нападати. Названа вище умова, що стосується запобігання незаконному нападу, також застосовується щодо діянь, вчинених з метою законного затримання або запобігання втечі ув'язненого з в'язниці або місця попереднього ув'язнення [2].

§ 228 містить вказівку на можливість уникнути покарання, якщо насильство вчиняється у відповідь на інше насильство або спровоковане раніше скоєним насильством чи образою. § 235 спеціально застерігає, що покарання не застосовується, якщо шкоду здоров'ю заподіяно за згодою потерпілого [2].

КК Республіки Сан-Маріно, що набрав чинності 1 січня 1975 р., містить гл. IV «Виправдувальні обставини»: «Згода особи, яка має на це право, Виконання обов'язку, Необхідна самооборона, Стан необхідності, Законне застосування сили, Злочини, вчинені під час спортивних змагань, Ненавмисне перевищення меж». Зокрема, ст. 43 зазначеного нормативного акта встановлює підстави законного застосування сили. «Не підлягає покаранню посадова особа, яка при здійсненні своїх функцій вимушено використовує засоби фізичного примусу (за винятком зброї) для подолання опору, який чинить законній дії влади або перешкоджання насильству, спрямованому проти цієї влади» [3]. При цьому застосування зброї допускається лише у випадках, прямо передбачених законом.

Слід зазначити, що велику увагу приділяється суб'єктивній стороні діяння за таких обставин. Особливо враховується навмисний чи необережний характер вини.

Для США характерна істотна правова особливість – у кожному штаті діє власне законодавство, а федеральне законодавство застосовується лише за певних умов. При цьому в США немає єдиного федерального кримінального закону в його загальноприйнятому розумінні. Існує, правда Приблизний Кримінальний кодекс, що закріплює основні принципи кримінального законодавства [4]. Незважаючи на наявність у штатах своїх КК, не всі кримінально-правові норми, що діють, кодифіковані, багато з них можна виявити в розділах законів або в окремих законах.

У Примірному КК США закріплено принцип "nullum crimen sine lege" – «Жодна поведінка не становить зазіхання, якщо вона не є злочинним або порушенням за цим кодексом або іншим статутом цього штату» (ст. 1.05). «Злочинною дією є така

поведінка, яка точно описана в кримінальному законі» [5].

У зв'язку з цим, особливістю американського права є та обставина, що у законодавстві детально регламентуються, зокрема, умови правомірності застосування фізичної сили, у тому числі заподіяння тілесних ушкоджень, взагалі (при проведенні хірургічних операцій, при використанні сили з метою виховання батьками, опікунами, посадовими особами пенітенціарних установ тощо) і стосовно випадків необхідної оборони, крайньої необхідності, затримання злочинців, виконання наказу, примусу, згоди потерпілого, провокації вчинення злочину, виконання публічного обов'язку, виконанні закону та ін.

Стаття 35.30 КК штату Нью Йорк, який служив орієнтиром для складання КК інших штатів, 11 містить положення про застосування фізичної сили під час арешту або запобігання втечі з-під варти.

Значно більше місця для обставин, що виключають кримінальну відповідальність, приділяє КК штату Техас. Примітними є положення статей 9.31 (самооборона) та 9.32 (застосування смертоносної сили для захисту особи) зазначеного Кодексу, які визначають умови правомірності застосування сили (у тому числі смертоносної) чи обшуку, «... навіть якщо такий арешт чи обшук були незаконними...» [4].

КК Аргентини у ст. 34 визначає, «що не підлягає кримінальній відповідальності той, хто: був змушений діяти внаслідок застосування до нього непереборної фізичної сили або загрози заподіяння тяжкої та неминучої шкоди; діяв, виконуючи свій обов'язок чи законно здійснюючи своє право, владні повноваження чи посадові обов'язки; діяв з обов'язкового підпорядкування; діяв на захист власної особи або прав, якщо при цьому мали місце такі обставини: протиправний напад, розумний вибір

засобів захисту, що використовуються для запобігання або відображення нападу, відсутність достатньої провокації з боку особи, що захищалася. Передбачається, що зазначені обставини мали місце, наприклад, якщо той, хто захищався, перешкодив кому-небудь проникнути в будинок або проломити паркан, огорожу або двері свого житла, квартири або будинків, незалежно від того, яка при цьому шкода була завдана нападаючій стороні. Те саме стосується ситуації, за якої господар побачив усередині свого будинку стороннього, якщо останній чинив опір. Ст. 35 досить оригінально трактує суб'єктивну сторону ексцесу оборони: «той, хто перевищив межі оборони, встановлені законом, владою або вимушеною необхідністю, карається за статтею про діяння, досконалих з необережності» [6].

Турецький Кримінальний кодекс присвятив досліджуваним обставинам лише дві статті. Ст. 49 говорить: «Не підлягають покаранню діяння, вчинені:

1) при виконанні припису закону або наказу, відданого уповноваженою інстанцією, виконання якого є службовим обов'язком;

2) вимушене у ситуації, викликаній необхідністю захисту від протиправного зазіхання, як у свою особистість, честь іншого;

3) вимушено в ситуації, викликаній необхідністю запобігання серйозній і реальній небезпеці, що загрожує самій особі або іншій особі. Примітно, що право на заподіяння шкоди під час затримання в Туреччині належить лише поліцейським та представникам інших спецслужб, але не громадянам. Крім того, конкретних умов правомірності заподіяння їм шкоди за зазначених обставин у Турецькому КК не міститься. Задовольняючись лише проголошенням прав на виконання службових обов'язків стосовно затримання, турецьким поліцейським

та співробітникам інших правоохоронних відомств слід бути надзвичайно обачними [7].

У сучасній Англії основним джерелом права є статuti (парламентське законодавство) та судові прецеденти. Виділяються такі підстави захисту: необхідна оборона (називається «публічний і приватний захист»), крайня необхідність, виконання наказу, згода потерпілого, фізичний чи психічний примус, «недобровільна» інтоксикація алкоголем або наркотичними засобами, фактична помилка, примус жінки (Подружній примус).

У рекомендаціях щодо застосування зазначеної статті йдеться, що суди при вирішенні питання про «розумність поведінки суб'єкта» повинні «враховувати всі обставини справи, звертаючи особливу увагу на природу та ступінь застосованої сили, серйозність запобігання шкоди та можливість її запобігання іншими способами» [8].

Сучасне кримінальне законодавство Німеччини закріплює далеко ще не всі обставини, що виключають злочинність діяння. До них належать: необхідна оборона (§ 32 – вимушена оборона, § 33 – перевищення вимушеної оборони), крайня необхідність (§ 34 – правомірне вимушене становище, § 35 – виправдане вимушене становище). Право на затримання передбачено у Кримінально-процесуальному кодексі Німеччини. Відповідно до § 127 КПК, якщо особа затримана на місці вчинення злочину чи протиправного діяння, або існує підозра, що вона може втекти, або неможливо на місці встановити її особу, така особа може бути затримана [9]. Крім того, § 127 I КПК ФРН визнає правомірними утиск особистої свободи особи та інші відповідні обмеження, наприклад, конфіскація паспорта або ключа від машини. Це важливо для сьогоdnішніх реалій, оскільки правопорушники, що знаходяться за кермом, нерідко поводяться зухвало і розбещено. При затриманні

особи допускається застосування сили. Особа, яка заперечує правомірне затримання або ухиляється від нього за допомогою застосування сили, зобов'язана терпіти несприятливі наслідки, пов'язані з правомірним посяганням на особисту свободу та фізичну недоторканність.

Виходить, що тією чи іншою мірою обставини, що виключають злочинність дії, містяться у кримінальному законодавстві більшості європейських держав. Але багато іноземних держав включають аналізовані обставини в підстави звільнення від кримінальної відповідальності (поряд з неосудністю, недосягненням віку кримінальної відповідальності та іншими), а також до кримінально-процесуального законодавства. Нормативне визнання даних обставин змусить по-новому підійти до оцінки багатьох фундаментальних положень міжнародного кримінального права. У багатьох країнах існує тенденція до розширення кількості обставин, що виключають кримінальну відповідальність, що зумовлено потребою до диференційованого підходу до кримінально-правової оцінки складної та різнобічної людської поведінки. Також у зарубіжному кримінальному законодавстві спостерігається універсалізація обставин, що виключають кримінальну відповідальність, що можна пояснити зближенням правових систем сучасного світу.

Сучасне законодавство приділяє більше уваги регламентації правомірного заподіяння шкоди правоохоронним інтересам, що не тягне за собою кримінальної відповідальності. Нагальне завдання вчених (правознавців і кримінологів) – подальша поглиблена розробка проблем, що виникають, з тим, щоб дати законодавцю прийнятні рецепти вдосконалення кримінально-правових конструкцій, а практикам – зрозумілі для них рекомендації в ім'я ефективного захисту інтересів суспільства, держави та законотрухляних громадян.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс Австрії. СПб. : Юридичний центр Пресс, 2004. С. 319–320.
2. Кримінальне законодавство Норвегії. СПб. : Юридичний центр Пресс, 2003. С. 169–174.
3. Кримінального кодексу Республіки Сан-Марино. СПб., 2002. С. 51–55.
4. Dressler J. Understanding criminal law. Third ed. NY, 2001. P. 63–65.
5. Law and disorder: Criminal justice in America. Ed. By Bruce Jackson. University of Illinois press, 1984. P. 11.
6. Кримінальний кодекс Аргентини. СПб. : Юридичний центр Пресс, 2006. С. 217–218.
7. Коротюк О.В. Кримінальний кодекс Турецької Республіки. ОВК. 2021. 190 с.
8. Halsbury's Laws of England. Cumulative Supplement. Vol. 1. London, 1972. P. 218.
9. Крилова Н.Е., Серебреннікова А.В. Кримінальне право закордонних країн (Англії, США, Франції, Німеччини). М. : Видавництво «Зерцало», 2005. 208 с.

Крижановський А. С. Міжнародне кримінальне законодавство, яке регулює обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення рівня правової культури населення, більшість якого бачить у кримінальному праві лише каральний початок і не враховує позитивного змісту норм, що регулюють умови правомірності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Докорінної зміни потребує і правове мислення співробітників правоохоронних органів, яке насамперед має бути орієнтоване на забезпечення прав людини, і, насамперед, забезпечення прав потерпілих у сфері кримінальної юстиції.

Найчастіше співробітники поліції, а також громадяни, прагнучи вчинити суспільно-корисні дії, припинити вчинення злочинів кримінального правопорушення, затримати осіб, які їх вчинили, здійснити акт крайньої необхідності, змушені самі вчинити шкоду цінностям, що охороняється кримінальним законом.

В даній статті з'ясовано, що законодавство розвинених країн по-різному регламентує обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Вони відносять до таких обставин насамперед: необхідну оборону та крайню необхідність. Можна зауважити, що законодавство абсолютної більшості розвинених країн взагалі використовують термін «обставини, що виключають злочинність діяння». Зарубіжні кримінальні кодекси оперують «підставами ненастання кримінальної відповідальності чи її пом'якшення», «підставами звільнення від кримінальної відповідальності».

Доведено, що тією чи іншою мірою обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, містяться у кримінальному законодавстві більшості європейських держав. Але багато іноземних держав включають аналізовані обставини в підстави звільнення від кримінальної відповідальності (поряд з неосудністю, недосягненням віку кримінальної відповідальності та іншими), а також до кримінально-процесуального законодавства. Нормативне визнання даних обставин змусить по-новому підійти до оцінки багатьох фундаментальних положень міжнародного кримінального права.

Ключові слова: обставини, кримінальна протиправність, діяння, кримінальне правопорушення.

Kryzhanovskyi A. International criminal law, which regulates the circumstances that exclude the criminal wrongfulness of an act

The relevance of the study is due to the need to raise the level of legal culture of the population, the majority of which sees criminal law as only a punitive beginning and does not take into account the positive content of the norms that regulate the conditions of the legality of circumstances that exclude the criminal illegality of an act.

The legal thinking of law enforcement officers also needs a fundamental change, which should first of all be focused on ensuring human rights and, above all, ensuring the rights of victims in the field of criminal justice.

Most often, police officers, as well as citizens, striving to perform socially beneficial actions, stop the commission of criminal offenses, detain the persons who committed them, carry out an act of extreme necessity, are forced to commit damage to values protected by the criminal law themselves.

This article found out that the legislation of developed countries regulates the circumstances that exclude the criminal illegality of an act in different ways. They refer to such circumstances first of all: necessary defense and extreme necessity. It can be noted that the legislation of the absolute majority of developed countries generally uses the term «circumstances that exclude the criminality of the act.» Foreign criminal codes deal with «grounds for non-incurrence of criminal responsibility or its mitigation», and «grounds for exemption from criminal responsibility».

It has been proven that to one degree or another, the circumstances that exclude the criminal illegality of an act are contained in the criminal legislation of most European states. But many foreign countries include the analyzed circumstances as grounds for exemption from criminal responsibility (along with lack of judgment, underage criminal responsibility, and others), as well as in criminal procedural legislation. Normative recognition of these circumstances will force a new approach to the assessment of many fundamental provisions of international criminal law.

Key words: circumstances, criminal wrongdoing, action, criminal offence.